УДК 81'373.422.
Кузнєцова І.В.
доц. НУ «Запорізька політехніка»

ФРАЗЕОЛОГІЧНА ЕНАНТІОСЕМІЯ ЯК ПРОЯВ КУЛЬТУРНОГО КОДУ В НАУКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

І.В. Кузнєцова

Сучасний науковий простір характеризується високим ступенем міжкультурної взаємодії. Академічна мобільність, міжнародні гранти, спільні дослідницькі проєкти та інтеграція української освіти до європейського простору зумовлюють необхідність глибокого розуміння механізмів передачі культурної інформації мовними засобами. Одним із найскладніших для інтерпретації феноменів є фразеологічна енантіосемія – властивість стійких словосполучень виражати протилежні (часто взаємовиключні) значення в залежності від контексту, інтонаційного оформлення або комунікативної ситуації. Це явище, будучи глибоко вкоріненим у національний культурний код, створює суттєві бар'єри в міжкультурній комунікації, особливо в академічному середовищі, де точність розуміння є критично важливою.

Проблематика енантіосемії (внутрішньослівної антонімії) розроблялася у вітчизняному мовознавстві в працях А. Коваль, Л. Лисиченко, В. Калашника, О. Тараненка, Н. Клименко. У зарубіжній лінгвістиці це явище досліджується в межах когнітивної семантики та прагматики (J. Lyons, G. Kleiber, D. Cruse, J. Leech). Щодо фразеології, питання фразеологічної енантіосемії порушували М. Алефіренко, Л. Авксентьєва, О. Селіванова, В. Ужченко. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити праці з ідіоматики та семантичної амбівалентності A. Wierzbicka, E. Gombert, F. Hausmann. Однак комплексних досліджень, присвячених впливу фразеологічної енантіосемії на ефективність міжкультурної комунікації саме в науковому дискурсі, наразі недостатньо, що й зумовлює наукову новизну цих тез.

Як відомо, культурний код визначається як система смислів, закодованих у мовних знаках, які зрозумілі носіям певної лінгвокультури. Фразеологічні одиниці (ФО) є його концентрованим вираженням, оскільки акумулюють історичний досвід, оцінки, стереотипи. Фразеологічна енантіосемія виникає тоді, коли в межах однієї ФО співіснують два протилежні значення, що реалізуються в різних контекстах. Це явище відображає діалектичність національного мислення, здатність мовців до оцінної амбівалентності. Наприклад, англійська ФО «*to sit on the fence*» може означати як «*зберігати нейтралітет, уникати вибору*» (негативна конотація

– нерішучість), так і «*займати виважену позицію, не поспішати з рішенням*» (позитивна або нейтральна конотація) залежно від комунікативної ситуації та контексту. Англійська ФО «*to play with fire*» у прямому значенні означає «*ризикувати, наражатися на небезпеку*» (негативна конотація), однак у розмовному дискурсі може набувати позитивного відтінку – «*діяти сміливо, випробовувати межі можливого*». Український відповідник «*гратися з вогнем*» зберігає виключно негативну семантику, а «*сидіти на двох стільцях*» не має такої амбівалентності й зберігає переважно негативну семантику, що створює додаткові труднощі при міжкультурній інтерпретації.

У межах дослідження виокремлено три типи випадків, що становлять найбільшу загрозу для академічної комунікації:

Внутрішньомовна енантіосемія. Одна ФО в межах однієї мови має протилежні значення. Для іншомовного студента або дослідника, який засвоїв лише один із семантичних варіантів, реальний зміст висловлювання може бути втраченим: «*to be over the moon*» зазвичай означає «*бути надзвичайно щасливим*», однак в іронічних контекстах може набувати протилежного значення – «*бути надмірно самовпевненим, втратити зв'язок із реальністю*» (укр. «*бути на сьомому небі*»/«*втратити береги*»). Англійська ФО «*to be a big fish in a small pond*» може означати як «*бути важливою особою в невеликому середовищі*» (позитивна конотація), так і «*обмежувати свій розвиток, уникаючи конкуренції*» (негативна конотація) залежно від контексту. Український відповідник «*велика риба в маленькому ставку*» зберігає цю амбівалентність частково, що потребує додаткового контекстуального аналізу.

Міжмовна енантіосемія (псевдоеквівалентність). ФО різних мов, що мають подібну форму (кальки) або буквальне значення, але виражають протилежні смисли. Цей тип є найбільш ризикогенним, оскільки створює ілюзію повного розуміння. Англійська ФО «*to pull one's leg*» означає «*жартувати, когось розігрувати*» (нейтрально-позитивна конотація), тоді як її буквальний український відповідник «*тягнути за ногу*» не є фразеологізмом і може сприйматися як опис фізичної дії або навіть загрози. ФО «*to be on thin ice*» означає «*бути в небезпечній ситуації, ризикувати*» (негативна конотація), тоді як українська калька «*бути на тонкому льоду*» не є усталеною і може не викликати належної реакції у носія української мови. Англійська ФО «*to be full of oneself*» має негативну конотацію «*бути самовдоволеним, зарозумілим*», тоді як українська «*бути сповненим собою*»(калька) не є усталеною і може помилково інтерпретуватися як позитивна риса («*бути впевненим у собі*»). ФО «*to have a green thumb*» означає «*мати здібності до садівництва*» (позитивна конотація), тоді як її буквальний український переклад «*мати зелений палець*» не є зрозумілим без культурного контексту та може сприйматися буквально.

Контекстуально зумовлена енантіосемія. ФО набуває протилежного значення лише в певних дискурсивних умовах (наприклад, при використанні в іронічному ключі, характерному для наукової полеміки або неформального освітнього спілкування). Англійська ФО «*that's a brilliant idea*» у прямому значенні виражає схвалення, але в іронічному контексті (особливо в британському варіанті англійської мови) може означати різку критику або несхвалення. Для українського реціпієнта, який не володіє тонкощами британської іронії, така фраза може бути сприйнята буквально як похвала. Англійська ФО «*well, that's just perfect*» у прямому значенні виражає задоволення, а в іронічному – роздратування через невдачу (укр. «*ну, це просто чудово*» в іронічному сенсі). ФО «*I can't wait*» у буквальному значенні означає «*дуже хочу, не можу дочекатися*», а в саркастичному контексті – «*зовсім не хочу, але змушений*» (укр. «*аж руки сверблять*» / «*дуже хочеться*» з можливою іронічною інверсією).

Науковий дискурс традиційно тяжіє до термінологічної точності та однозначності. Однак у таких жанрах, як наукова дискусія, рецензія, полемічна стаття, опонентний виступ, використання фразеологізмів із потенційною енантіосемією є поширеним засобом вираження емоційно-оцінного ставлення. Для дослідників, які не є носіями мови, це створює подвійний бар'єр: по-перше, необхідність розпізнати фразеологізм як такий; по-друге, необхідність визначити, яке саме з двох протилежних значень реалізується в контексті наукової полеміки. Зокрема, англійська ФО *«to take something with a grain of salt»* може в одному контексті означати «*ставитися критично, не сприймати буквально*» (нейтрально-позитивна прагматика), а в іншому – «*повністю відкидати, не довіряти*» (негативна прагматика). Український відповідник *«брати зі скептицизмом»* не повністю передає цю амбівалентність. Англійська ФО *«to be on the same page»* може означати як *«мати спільне розуміння, працювати узгоджено»* (позитивна прагматика), так і (в іронічному вжитку) *«бути вимушеним погоджуватися, незважаючи на внутрішню незгоду»* (негативна прагматика). У науковому рецензуванні фраза *«I'm glad we are on the same page»* може бути як щирим визнанням спільної позиції, так і ввічливим способом завершити дискусію без реального консенсусу. Англійська ФО *«to push the envelope»* у позитивному значенні означає *«виходити за межі, інноваційно діяти»*, а в критичному контексті наукової рецензії може набувати значення *«порушувати академічні норми, бути невиправдано ризикованим у висновках»*.

Отже, фразеологічна енантіосемія є важливим, але потенційно ризикогенним компонентом культурного коду, який виявляє себе в науковому дискурсі. Внутрішня суперечливість семантики фразеологізмів, особливо у випадках міжмовної псевдоеквівалентності та контекстуально зумовленої іронії, може призводити до серйозних комунікативних збоїв у

ситуаціях, де від точного розуміння залежить академічний успіх або коректність наукової взаємодії. Аналіз численних прикладів з англійської мови засвідчує, що фразеологічна енантіосемія є не випадковим явищем, а системною характеристикою ідіоматики, яка потребує цілеспрямованого формування міжкультурної компетентності в академічному середовищі.